

Natuurlijk!

Bommelerwaard

september 2023

- Ringmus
- Project Zuilichem
- Marensche Waarden
- Gierzwaluwen

“Bommelerwaard Natuurlijk”

Een prachtige uitgave over flora en fauna van de Bommelerwaard, beschreven in 58 natuurgebieden. Ook is er ruim aandacht voor de cultuur-historische aspecten van deze natuurgebieden. Compleet en leesbaar! Meer dan 1500 foto's op 320 pagina's.

prijs: € 25,-

Folder “Natuurwacht Bommelerwaard”

Onze nieuwe folder (2023). Het was tijd om deze te herzien, het is een helemaal nieuw ontwerp geworden. Al onze werkgroepen worden nu genoemd en de andere info is geüpdatet..

Gratis

“Natuurlijk Bommelerwaard”

Ons halfjaars magazine met artikelen over de natuur in de Bommelerwaard en aanverwante zaken. Ook het verenigingsnieuws, zoals de activiteitenagenda, is in deze uitgave opgenomen.

Gratis voor leden, losse nummers € 3,50

“Ontdekken is genieten”

Dit boek is geschreven en ook de foto's zijn gemaakt door Dirk Muller (bestuurslid). Alle stukjes zijn eerder verschenen op Facebook. Niet voor niets heeft onze Facebookpagina vele honderden volgers. Maar liefst 107 verhalen zijn in dit boek terug te vinden! Van een grote hoeveelheid verschillende organismen beschrijft Dirk de bijzonderheden en geeft inzicht in herkomst van de naamgeving.

prijs: € 12,50

Inhoud

jaargang 7, nummer 2, september 2023

Voorwoord <i>Harry Kolman</i>	4
De Marensche waarden <i>Ton van Balken, Rien Melis</i>	5
Amfibieën in Gameren <i>Gerard Terpstra</i>	8
Steenuilwerk groep, interview <i>Ton van Balken, Rien Melis</i>	11
Rossumse maretak <i>Rien Melis</i>	13
Verenigingsnieuws, agenda <i>Cassandra van Altena</i>	15
Ringmus <i>Erwin v.d. Speld</i>	20
Blauwe breedscheenjuffer <i>Rien Melis</i>	22
Torenavalkkasten <i>Wergroep Torenavalk</i>	24
Gierzwaluwkasten <i>Cassandra van Altena</i>	27
Vogelatlas, eerste helft <i>Cassandra van Altena, Arnout de Mooij</i>	29

Omslagfoto: Lepelaar

colofon

Natuurlijk Bommelerwaard is een uitgave van de Natuurwacht Bommelerwaard en verschijnt tweemaal per jaar.

Prijs:
leden, gratis
losse nummers, € 3,50

Redactie:
Ton van Balken
Rien Melis
Harry Kolman
redactie@natuurwachtbommelerwaard.nl

Inhoudelijk advies:
Dirk Muller

Taalkundig advies:
Metteke de Vries

Vormgeving en opmaak:
Harry Kolman

Oplage: 625

Druk: WS-media groep, Waardenburg

Natuurwacht Bommelerwaard
Postbus 157
5300 AD Zaltbommel

email:
info@natuurwachtbommelerwaard.nl
website:
www.natuurwachtbommelerwaard.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

uitnodiging...

Suggesties daar
gaat het om!

Op de algemene ledenvergadering in maart kwam het ook ter sprake, zoals zo vaak tijdens de bestuursvergaderingen, die circa een maal per zes weken plaatsvinden: ons 'vermogen'. De Natuurwacht heeft een behoorlijk gevulde spaarpot en aangezien sparen niet binnen onze doelstelling past, moeten en willen we daar wat mee. Iets 'groens' in brede zin, passend binnen onze hoofddoelstellingen: versterken, beschermen en informeren over de natuur binnen de Bommelerwaard.

Graag willen we van onze leden weten of jullie een idee hebben om iets met dit geld te doen. En dat mag variëren van een paar euro tot een paar duizend euro. We denken ook niet per se aan één idee, het kunnen er ook meer zijn. Naar aanleiding van de ledenvergadering is er zelfs al een suggestie binnen. Het is geen wedstrijd en het is ook niet nodig een volledig uitgewerkt plan in te dienen, suggesties daar gaat het om.

Dien je idee in voor eind oktober. Dat kan per e-mail via <groenidee@natuurwachtbommelerwaard.nl> of naar Natuurwacht Bommelerwaard, postbus 157, 5301 AD Zaltbommel.

Harry Kolman (vz)

P.S. Bij dit nummer treft u onze nieuwe folder aan. Het was tijd om deze te herzien, het is een helemaal nieuw ontwerp geworden. Al onze werkgroepen worden nu genoemd en de andere info is geüpdatet. Het is zeer begrijpelijk als u deze folder wilt bewaren, want ja, wie heeft er zoiets moois, maar het is ook wel aardig om hem weg te geven en dan natuurlijk aan iemand die (nog) geen lid is.

De Marensche Waarden: ontzanden of natuurontwikkeling?

Ten noorden van het dorp Alem liggen in de uiterwaard de Marensche Waarden. In de vorige eeuw (1960-1970) is in deze uiterwaard van ongeveer 200 ha reeds een ontzanding (30 ha.) uitgevoerd. Er ligt nu een plan om weer een ontzanding uit te voeren van ongeveer 50 ha. Inwoners van Alem zijn niet echt blij met deze diepe ontzanding. Maar wat zijn de consequenties voor flora en fauna? Om dat helder te krijgen heeft Natuurwacht Bommelerwaard in 2023 een globale inventarisatie van de flora en fauna uitgevoerd.

Ontzanden

Aan de oude maasloop, die doodloopt bij de jachthaven aan de Jan Klingeweg, is in de zestiener jaren reeds een ontzanding uitgevoerd. De dode maasarm werd ter hoogte van de Marensche Waarden verbreed met 35 ha. Zuidelijk van deze ontzanding werd een nieuwe zomerkade aangelegd. Het plan is om deze ontzandingsplas verder naar het zuiden uit te breiden. De benodigde gronden zijn reeds in bezit van zandwinningsbedrijf Dekker. Het merendeel van deze 50 ha wordt thans gebruikt als maisakker. De westelijke gronden van deze uiterwaard worden gebruikt als weiland en hooiland. Bij de geplande ontzanding is het de bedoeling dat er meer rekening wordt gehouden met de flora en fauna. Anders dan bij de vorige ontzanding komt er een moeraszone en een flauw lopend talud van de oever.

Flora

De inventarisatie van de flora, die is uitgevoerd tussen april en augustus 2023, heeft geen opzienbarende waarnemingen opgeleverd. Langs de maisakkers komen algemeen voorkomende kruiden voor zoals herik, akkerwinde, braam, vijfvingerkruid, zilverschoon en hondsdraf. Ook op de scheiding van hooilandpercelen is geen bijzondere flora aangetroffen. Bijzondere flora staat

Maar wat zijn de
consequenties
voor flora en
fauna?

er wel op de hoge zandige zomerkade. Hoewel deze kade pas 50 jaar geleden is aangelegd, herbergt het een rijke stroomdalflora: kruisdistel, Knikkende distel, Geel walstro en kattendoorn. De oever langs de Maas is rijk aan moerasvegetatie: onder andere moeraskruiskruid, moerasan-

Flora en fauna zullen hier danig van profiteren en komen er mogelijkheden voor roerdomp en tal van andere rietvogels

doorn en moeraswederik. Wat hogerop staat valeriaan, Gele honingklaver, vogelwikke, knoopkruid en Wilde bertram.

Avifauna

Gedurende de maanden april tot augustus is de uiterwaard een tiental keren bezocht en geïnventariseerd op de aanwezigheid van broedvogels. De rijkdom aan broedvogels is niet groot. Als het om weidevogels gaat, dan komen enkel de Kievit en de Scholekster voor. Andere weidevogels zoals Tureluur, wulp en grutto ontbreken. In april werd nog een Gele kwikstaart gesignaleerd, maar blijkbaar was dat een doortrekker, want later in het jaar is deze soort niet meer waargenomen. In de gehele uiterwaard komen twee territoria voor van de roodborsttapuit. Helaas geen veldleeuweriken. Het struweel van meidoornstruiken langs de maasoever is wel rijk aan broedvogels. Meerdere territoria komen voor van tjtjaf, fitis, grasmus, zwartkop, tuinfluiter, putter en kneu. Bijzondere soorten als de nachtegaal lieten zich niet horen. In de moeraszones en poelen langs de winterdijk (Veerweg) werden vooral rietvogels waargenomen: Kleine karekiet, bosrietzanger, rietgors en een enkele spotvogel en blauwborst.

Vlinders en libellen

In de Marensche Waarden komt een normale soortenrijkdom voor aan vlinders en libellen. In totaal zijn twintig soorten vlinders waargenomen waaronder koninginpage, oranjetipje, Groot dikkopje en het hooibeestje. Dankzij rolklaver zijn er veel waarnemingen van het icarusblauwtje en het Bruin blauwtje. Het aantal soorten libellen is iets minder. Langs de maasoever veel oeverlibellen. Op perceelsscheidingen meerdere soorten heidelibellen. Bijzonder was de waarneming van een vuurlibel (vrouwje).

Dikkopje op vogelwikke

Advies: minder ontzanding, meer natuurontwikkeling

Het gedeelte van de Marensche Waard waar de ontzanding is gepland is botanisch en wat vogelrijkdom betreft niet bijzonder. Een groot deel bestaat uit maisakkers, die niet echt een meerwaarde hebben voor flora en fauna. Echter, een grote ontzanding levert ook geen meerwaarde op. Een betere optie is te kiezen voor een meestromende nevengeul, zoals deze ook in de Hurnse uiterwaard is aangelegd. Aan de planmakers de uitdaging om te bezien in hoeverre dit voldoende kubieke meters zand kan opleveren. Een langgerekte geul met milieuvriendelijke oevers zal de biodiversiteit in de Marensche Waard flink doen toenemen. Struweel van meidoorn langs de huidige maasoever kan dan gehandhaafd blijven op het dan ontstane schiereiland. Indien noodzakelijk kan de zandige zomerkade met de rijke stroomdalflora teruggebracht worden zuidelijk van de nieuwe geul.

Herstel oude strangen

In het gehele plan worden de gronden nabij de winterdijk gespaard en worden oude strangen, zoals de Kil en de Snel, uitgegraven en zichtbaar gemaakt. Cultuurhistorisch en landschappelijk zou uitvoering hiervan uitstekend zijn. Flora en fauna zullen hier danig van profiteren en komen er mogelijkheden voor roerdomp en tal van andere rietvogels.

Conclusie

De rijkdom aan flora en fauna in de Marensche uiterwaard is gering. Herstel van oude strangen parallel aan de winterdijk zijn cultuurhistorisch en landschappelijk zeer aan te bevelen en zullen de rijkdom aan flora en fauna doen toenemen. Een grote ontzanding in het noorden van de uiterwaard doet afbreuk aan het landschap en er is geen meerwaarde voor flora en fauna. In plaats daarvan levert een brede meestromende nevengeul met behoud van de noordelijke maasoever meer winst op voor de biodiversiteit. Aan de planmakers is de uitdaging om voldoende kubieke meters zand te vinden in een plan dat veel meer rekening houdt met de versterking van de flora en fauna en dus bijdraagt aan een grotere biodiversiteit.

Ton van Balken, Rien Melis

Roeleveld, L. Quickscan cultuurhistorische landschapselementen van de Marensche Waarden. 2009
 Graaf G. e.a. MIRTonderzoek IRMGebiedsontwikkeling Alem. 2022
 Dekker v.d. Kamp Milieueffectrapportage Ruimte voor Maasdriel Deelgebied Marensche Waarden. 2008
 Balken van A.C. e.a. Bommelerwaard Natuurlijk 2015

Broedvogels Marensche Waard	2023
Bergeend	X
Blauwborst	X
Boomkruiper	X
Bosrietzanger	X
Bosuil	X
Braamsluiper	X
Buizerd	X
Ekster	X
Fazant	X
Fitis	X
Fuut	X
Gaai	X
Gele kwikstaart	0
Graspieper	X
Grauwe gans	X
Grauwe vliegenvanger	X
Grote bonte specht	X
Grote lijster	X
Grasmus	X
Groene specht	X
Groenling	X

Grutto	0
Heggenus	X
Holenduif	X
Houtduif	X
Huismus	X
Kievit	X
Kleine karekiet	X
Kneu	X
Knobbelzwaan	X
Koekoek	X
Koolmees	X
Krakeend	X
Kuifeend	X
Meerkoet	X
Merel	X
Nijlgans	X
Patrijs	0
Pimpelmees	X
Putter	X
Ransuil	?
Rietgors	X

X=aanwezig; 0=niet aanwezig	
Roodborst	X
Roodborsttapuit	X
Scholekster	X
Sperwer	X
Spotvogel	X
Spreeuw	X
Staartmees	X
Steenuil	X
Tjtjaf	X
Torenavalk	X
Tuinfluiter	X
Tureluur	0
Veldleeuwerik	0
Vink	X
Visdief	X
Waterhoen	X
Wilde eend	X
Winterkoning	X
Zanglijster	X
Zwarte kraai	X
Zwartkop	X

Marensche Waarden Alem	
VLINDERS	2023
Atalanta	X
Bont zandoogje	X
Boomblauwtje	X
Bruin blauwtje	X
Citroenvlinder	X
Dagpauwoog	X
Distelvlinder	X
Gehakelde aurelia	X
Groot dikkopje	X
Groot koolwitje	X
Hooibeestje	X
Icarusblauwtje	X
Klein geaderd witje	X
Klein koolwitje	X
Kleine vos	X
Koninginpage	X
Kleine vuurvlinder	X
Landlkaartje	X
Oranjetipje	X
St.-Jacobsvlinder	X
Totaal soorten	20

LIBELLEN	
LIBELLEN	2023
Azuurwaterjuffer	X
Blauwe breedscheenjuffer	X
Blauwe glazenmaker	X
Bloedrode heidelibel	X
Bruine glazenmaker	X
Gewone oeverlibel	X
Gewone pantserjuffer	X
Glassnijder	X
Grote keizerlibel	X
Grote roodoogjuffer	X
Houtpantserjuffer	X
Kleine roodoogjuffer	X
Lantaantje	X
Paardenbijter	X
Steenrode heidelibel	X
Variabele waterjuffer	X
Viervlek	X
Vroege glazenmaker	X
Vuurlibel	X
Totaal soorten	19

Kamsalamander

Amfibieën in Gameren

Diverse personen meldden zich aan en zo ontstond een whatsapp groep 'Salamanders en paddentrek'

Wat ging er vooraf

Op een zachte, vochtige lenteochtend met een dun zonnetje in 2017 trimde ik mijn vaste ronde over de dijk richting Nieuwaal. Aangekomen in Gameren, net voorbij het 't Ouwe Mestershuis vond ik enkele dode kamsalamanders, die de nacht ervoor overreden waren door het verkeer. Ik verzamelde de slachtoffers en kwam tot mijn schrik boven de 30 stuks op een dijktraject van ongeveer 25 meter. Mijn eerste reactie was dat er actie ondernomen moest worden om nog meer slachtoffers te voorkomen. Mijn vermoeden was dat de salamanders van de zuidkant van de dijk richting de poelen aan de Waalzijde trokken. In het voorjaar van 2018 heb ik op eigen initiatief langs het betreffende traject een plastic scherm op de zuidkant van de dijk aangebracht met ingegraven emmers waarin de salamanders opgevangen worden. Dat werkte goed, de salamanders en padden werden veilig naar de overkant gebracht. Dit heb ik de jaren daarna met succes herhaald. In 2021 is samenwerking met de Natuurwacht ontstaan en is de werkgroep poelen opgericht. In 2022 kreeg ik een telefoontje van Arnout de Mooij, bestuurslid Natuurwacht, om een salamanderactiviteit te organiseren. Via de website van de Natuur-

Kamsalamander

Kamsalamander, tijdens de Natuurwacht salamanderexcursie bij Brakel.

wacht is kenbaar gemaakt dat geïnteresseerden zich konden aanmelden om mee te helpen salamanders en padden over te zetten bij de dijk van Gameren. Diverse personen meldden zich aan en zo ontstond een whatsapp groep 'Salamanders en paddentrek' met 12 zeer enthousiaste leden. Voor velen was het de eerste keer om een levende salamander van dichtbij te zien.

Leefgebied, bescherming en trek amfibieën

Langs de dijk in Gameren komen meerdere soorten amfibieën voor o.a. de Grote watersalamander (kamsalamander), Kleine watersalamander en Gewone pad.

Salamanders en padden hebben min of meer hetzelfde leefgebied. Dit kan grofweg aangeduid worden als kleinschalig cultuurlandschap met houtwallen, struweel en poelen. De kamsalamander komt relatief veel voor langs grote rivieren, beekdalen en landgoederen.

De Gewone pad en Kleine watersalamander zijn algemene soorten in Nederland. De kamsalamander is een rode lijst soort en wordt aangeduid als 'kwetsbaar'. De soort is opgenomen in de Europese Habitatrictlijn en wordt beschermd in de Wet Natuurbescherming.

De Kleine watersalamander heeft een maximale lengte van ongeveer 10 cm De lichaamskleur is bruin met donkere vlekken en strepen, met name de mannetjes. De buik is geel tot oranje tevens met donkere stippen. De kamsalamander kan een lengte van 20 cm bereiken. De kleur is donkerbruin tot zwart met een oranje buik met een onregelmatig patroon van zwarte vlekken. De mannetjes van beide soorten ontwikkelen in de voortplantingstijd een getande

rugkam. De kam is lastig zichtbaar als de salamander niet in het water zwemt omdat de kam dan inzakt tegen het lichaam van de salamander. De voortplanting vindt plaats in het water en de eieren worden afgezet op het blad van waterplanten, zoals bijvoorbeeld waterpest. De poel dient visvrij te zijn omdat de larven op het menu van vis staan. Om de poel visvrij te houden is het noodzakelijk dat de poel droog valt, zodat de vis sterft.

De trek van amfibieën kent een aantal stadia die begint met de voorjaarstrek waarbij de amfibieën uit hun winterverblijf naar de voortplantingsgebieden trekken. De volwassen exemplaren trekken na het voortplanten uit het water naar de zomerbiotopen om te foerageren. De jonge exemplaren trekken van juni tot september naar de zomerbiotoop. In het najaar trekken de amfibieën naar hun winterverblijf.

De voorjaarstrek van de amfibieën kan al vanaf begin februari plaatsvinden. Dit is afhankelijk van de temperatuur en luchtvochtigheid. Bij een temperatuur van 6°C a 7°C en een hoge luchtvochtigheid (>75%) komt de trek op gang. Ideaal is rond de 10 °C en een luchtvochtigheid van boven de 90%.

Twee padden op de dijk die de oversteek maken.

Onderzoeksgebied

Vanaf 2018 is elk jaar een scherm geplaatst waar hoofdzakelijk salamanders overstaken, maar in de loop der jaren bleek dat de trek van amfibieën over een veel langer traject plaatsvond. Tussen de oude en nieuwe dijk bij Gameren zijn drie poelen gesitueerd, waar de amfibieën in het voorjaar heen trekken om voort te planten. De slootjes in het gebied fungeren als verbindingswegen tussen de poelen. In de kaart is de locatie van het amfibieënscherm aangegeven

met een zwarte stip en met rode pijlen zijn de hotspots van oversteekplaatsen aangegeven.

Aantallen en percentages onderzoeksgebied

Met de groep aangemelde vrijwilligers is het dijktraject in de avonden lopend afgezocht naar amfibieën. Zodra de temperatuur en luchtvochtigheid goed waren en er activiteit van de amfibieën was te verwachten is via de Whatsapp groep een oproep gedaan om mee te helpen de amfibieën naar de veilige kant over te zetten. Met zak- en bouwlampen werd de weg afgespeurd naar padden en salamanders. Dit soms tot ongenoegen van automobilisten, maar over het algemeen zeer positieve reacties. Alle amfibieën inclusief de verkeersslachtoffers zijn gefotografeerd en geregistreerd bij waarneming.nl. De meeste activiteit vond plaats in de schemer van de avond waarna het gestaag afnam. In het diagram hieronder is te zien wanneer de pieken plaatsvonden. Goed is te zien dat dit per soort verschilt. Rond half februari en half maart is een piek van de salamanders waar te nemen. De grootste paddentrek ligt rond 17/18 maart. Steeds vroeger trek, landelijke trend

Bron 2023: waarneming.nl op basis van gevalideerde waarnemingen.

In totaal zijn op het traject 479 levende amfibieën overgezet en helaas 154 verkeersslachtoffers genoteerd.

Verkeersslachtoffers

Het percentage verkeersslachtoffer verschilt per soort. Zo is het aantal van de Kleine watersalamander het kleinst en dat van de padden relatief groot. Een mogelijke oorzaak is dat de padden niet snel doortrekken, maar soms stil op de weg blijven zitten wat een grotere kans op aanrijden betekent. De Kleine watersalamander is gewoon klein en dus minder kans dat die overreden wordt. Uit het diagram met percentages blijkt dat in totaliteit een kwart van de amfibieën de oversteek niet overleeft. Hoewel we behoorlijk intensief het traject heen en weer hebben gelopen, zal het aantal levenden die de overkant halen iets hoger liggen, omdat we die niet hebben opgemerkt en niet geregistreerd. Dus het percentage slachtoffers zal in werkelijkheid lager liggen.

Vanaf 2018 zijn de aantallen van het amfibieënscherm wel bijgehouden, maar zijn niet te vergelijken met de huidige cijfers omdat het traject nu veel langer is en veel intensiever gemonitord is.

In totaal zijn op het traject 479 levende amfibieën overgezet

Het was een zeer geslaagde actie met dank aan alle vrijwilligers!

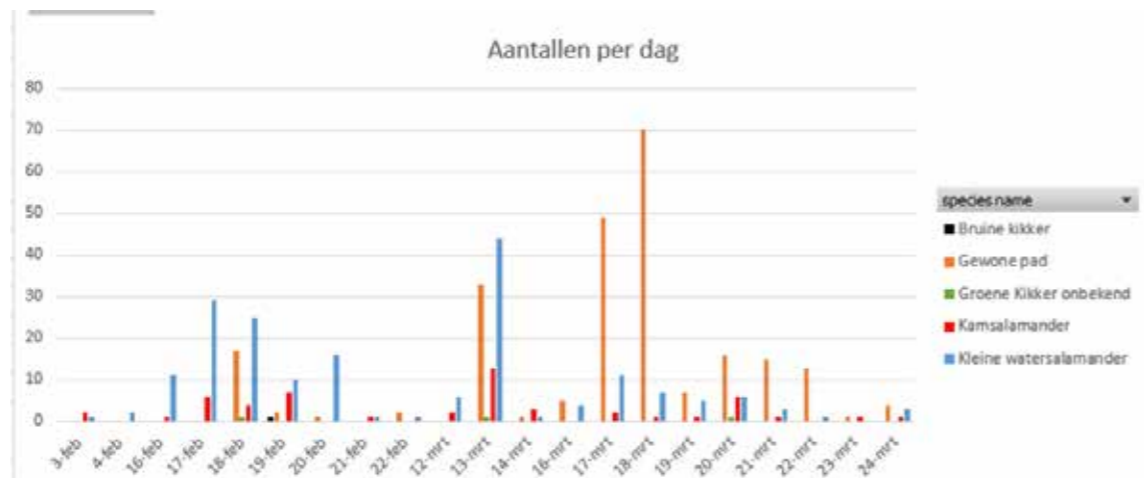
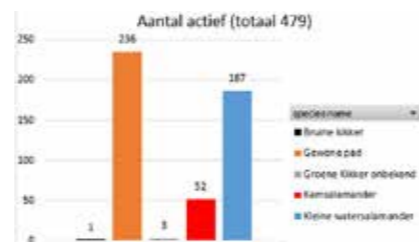
Vervolg

Van belang is dat meerdere jaren met dezelfde methode gegevens worden verzameld om trends in toe- en afname waar te nemen. Wat mij betreft krijgt de activiteit een jaarlijks vervolg. Hopelijk kan dan hetzelfde traject gemonitord worden met dezelfde werkwijze, zodat de cijfers goed met elkaar vergeleken kunnen worden. Binnenkort proberen we contact te krijgen met de wegbeheerder om aandacht te vragen voor de verkeersslachtoffers en de wegbeheerder op zijn verantwoordelijkheid te wijzen en daar waar mogelijk maatregelen te treffen in de vorm van faunapassages. Vooral de kamsalamander heeft een beschermde status in de Wet Natuurbescherming. Voor het onderhoud van de poelen, rabatten en het struweel wordt samenwerking gezocht met de Stichting Landschapsbeheer Gelderland. Ook het leefgebied

is kwetsbaar gezien de druk op beschikbare ruimte voor bijvoorbeeld woningbouw. De gemeente en provincies spelen hierbij een rol. Belangrijk is dat we nu kunnen aantonen welke soorten aanwezig zijn en dat het kleinschalig cultuurlandschap met poelen en dijken behouden moet blijven om de soorten in stand te houden.

Het was een zeer geslaagde actie met dank aan alle vrijwilligers! Anderhalve maand heeft iedereen 'standby' gestaan en zodra er amfibieën-activiteit te verwachten was zijn we erop uitgetrokken om amfibieën te redden. Iedereen was zeer geïnteresseerd en velen zagen voor het eerst een prachtige levende kamsalamander, maar helaas ook platgereden exemplaren. Het waren actieve, leerzame en gezellige momenten.

Gerard Terpstra

Interview werkgroep Steenuilen

Ook in dit magazine een interview. Deze keer met Harry Kolman, lid van de werkgroep steenuilen van onze Natuurwacht. De werkgroep steenuilen is al zo'n tien jaar binnen de Natuurwacht actief en bestaat uit een negental vrijwilligers. Wat doet de steenuilenwerkgroep precies en wat is de drijfveer van onze voorzitter van Natuurwacht Bommelerwaard om zich zo in te zetten voor de steenuil?

Je bent verkocht

'Je hoeft maar een steenuil te zien en je bent verkocht', aldus Harry Kolman. Harry maakt sinds 2010 deel uit van het bestuur van de Natuurwacht en sinds 2017 is hij de voorzitter. Als klein jochie was Harry al geïnteresseerd in vogels. 'Ik herinner mij nog dat ik van mijn opa een vogelboekje kreeg. Daar was ik erg blij mee. Sindsdien hebben vogels mijn interesse en uilen in het bijzonder. In 2012 werd de Natuurwacht samen met VANL De Capreton door SLG uitgenodigd om iets met nestkasten van steenuilen te doen. Stichting Landschapsbeheer Gelderland (SLG) had ons nl. 20 kasten aangeboden. Op die bijeenkomst ontstond een werkgroep, die wel met die 20 kasten aan de slag wilde gaan. Die werkgroep bestaat nog steeds en inmiddels zijn er zo'n 100 kasten her en der in de Bommelerwaard geplaatst', aldus Harry.

Prima bezetting

Harry is wat trots dat een groot gedeelte van de 100 kasten door de steenuil wordt gebruikt. 'Niet in alle kasten wordt gebroed, want de mannetjes onder de steenuilen gebruiken een kast ook graag als eigen slaapplek. Zo'n 30 % wordt gebruikt als broedkast. Dit jaar (2023) hadden we maar liefst 70 jonge uilen in onze kasten'. Waar-

om hebben de uilenkasten zo'n eigenaardige langwerpige vorm, vraagt Rien Melis. 'We proberen zo de steen- en boommarter uit de uilenkast te houden', aldus Harry, 'direct achter de opening zit een soort van sluisje.

Dat sluisje voorkomt dat de marter naar binnen kan. Spreeuwen en andere vogels trekken zich van dat sluisje weinig aan. We treffen dan ook regelmatig een spreeuwennest aan. Echter steenuilen beginnen al vroeg in het voorjaar te nestelen. Ze hebben eerder dan de spreeuw de nestkast bezet. De spreeuwen, slechts in een vijftal kasten. Ze hebben eerder dan de spreeuw de nestkast bezet. De spreeuwen, slechts in een vijftal kasten, zitten voornamelijk in de lege kasten.' Komt het ook wel voor dat er wespen of hommels in de kast zitten? 'Jazeker', zegt Harry met een glimlach, 'het is ook altijd oppassen als je de deksel van de kast haalt. Regelmatig schiet er opeens een steenuil uit de kast. Dat is echt schrikken. Maar ook de stank uit de kast is soms niet te harden. Vooral als er een dode mol in ligt. Tjonge, wat kan dat stinken'.

Herinneringen

Harry heeft de afgelopen tien jaar mooie herin-

'Je hoeft maar een steenuil te zien en je bent verkocht'

Gerard maakt inmiddels ook weer deel uit van de werkgroep

neringen aan het werk van de steenuilenwerkgroep. 'Het is geweldig om een stel van die uilskuiken, soms wel vijf of zes, bijeen gepakt te zien

jonge steenuilen

in zo'n kast. We hebben filmpjes waar je pa- of ma-steenuil ziet met een fikse prooi in de bek om de jongen te voeren. Of een heuse paring bovenop de nestkast. Dat zijn mooie momenten'. Zijn er ook nare herinneringen? 'Helaas wel. Onze werkgroep bestaat uit jonge, maar ook uit wat oudere personen. In de afgelopen 10 jaar zijn twee dierbare werkgroepleden, Joyce en Klaas, ons ontvallen. Een bijzonder nare herinnering is het ongeval van Gerard Bruijstens, een ander werkgroep lid. Toen ik samen met hem een nestkast controleerde viel Gerard van de ladder. Het was voor mij meteen duidelijk dat het ernstig was en ik heb dan ook direct een ambulance gebeld. Nu een jaar, 3 operaties en lange revalidatie later, gaat het gelukkig weer redelijk goed met hem. Gerard maakt inmiddels ook weer deel uit van de werkgroep. Maar....., ik heb dat noodlottige moment al honderden keren voorbij zien komen.

Zelf kasten maken

Harry was lange tijd biologie docent op het Cambiumcollege. In zijn vrije tijd vindt hij het heerlijk om een beetje te klussen. 'Zelf dingen maken, zoals nestkasten, vind ik ontzettend leuk om te doen'. Harry heeft op verzoek van de werkgroep gierzwaluwen onlangs een tiental kasten voor gierzwaluwen gemaakt. Deze prijken nu aan de Maartenskerk en aan een gevel in de Oliemolen bij de heemtuin. Zelf heeft hij ook enkele gierzwaluwkasten aan de gevel hangen. Op verzoek van wat particulieren maakt Harry nu ook kasten voor de kerkuil. 'Dat zijn enorme kasten, die veelal in een schuur of stal hangen.' Zijn er dan geen steenuilenkasten meer nodig, vraagt Rien. 'Jawel, bedoeling is dat we dekkend zijn voor de gehele Bommelerwaard. Nog steeds krijgen we verzoeken van particulieren, die graag een steenuilenkast in hun tuin willen. Je moet dan natuurlijk wel een geschikte en grote tuin hebben bijvoorbeeld aan de rand van het buitengebied', zegt Harry.

Mooie contacten

'Een van de mooie dingen van ons werk is, dat we veel mensen ontmoeten, die een grote liefde hebben voor de natuur. Al onze kasten worden twee keer per jaar gecontroleerd. Een gesprekje met de bewoners is dan reuze gezellig. Vaak krijgen we kopje koffie aangeboden en horen we de meest fraaie verhalen. Dat alles maakt het werk erg mooi en geeft veel voldoening', aldus een glimlachende Harry. Wij, als interviewers, zijn zeer onder de indruk van het mooie werk van deze werkgroep met Harry als de drijvende kracht achter deze groep vrijwilligers van de Natuurwacht. Ze doen fantastisch werk! Hopelijk houden ze dit met elkaar nog vele jaren vol. De steenuil is er zeer bij gebaat.

*Rien Melis
Ton van Balken*

Volwassen steenuil

Het geheim van de Rossumse mistletoe

In de laan met essen, die staan aan de Hogeweg in Rossum nabij Landwinkel De Overscharen, zie je boven in de bomen groene bolvormige planten. Op het eerste gezicht lijken het nesten van eksters of roeken, maar het zijn maretakken. De maretak (of mistletoe) is bijzonder in de Bommelerwaard. Je vindt de plant veel in Zuid-Limburg. Hoe komt deze kalkminnende parasiet in Rossum terecht?

Een liefdevolle maar spookachtige plant

Het is een oud gebruik dat je onder een maretak je geliefde of zelfs een willekeurige mooie vrouw mag kussen. Voor dat laatste moet je tegenwoordig wel oppassen, want je kan zo maar beschuldigd worden voor grensoverschrijdend gedrag. Op kerstmarkten kun je behalve kerstbomen ook maretakken kopen. Vooral met Kerstmis hangt men wel 'een mistletoe' (Engels voor maretak) in de huiskamer om het liefdevolle feest meer allure te geven. Het woord 'mare' heeft echter niets met liefde te maken maar duidt op het spookachtig verschijnen van de maretak op andere bomen. Een oud gezegde is 'Van de mare bereden zijn'. De mare is hier een kwelgeest, die mensen en dieren graag plaagt en dan vooral in de nachtelijke uren. We herkennen het in 'nightmare' oftewel een nachtmerrie. Paarden die 's nachts door de mare worden bereden (geplaagd) liggen de volgende ochtend badend in het zweet en uitgeput in de stal. Om dergelijke kwelgeesten uit de stal te houden werd wel een schedel van een paard aan de schuur gehangen.

Het mirakel van Rossum

Maretakken zie je vooral in Zuid-Limburg en

dan op kalkrijke gronden. Populieren zijn een aantrekkelijke waardplant voor deze halfparasiet. Je vindt ze ook op fruitbomen en dan bijna alleen op appelbomen. Vreemd genoeg niet op peren, kersen of pruimen. Aan de Hogeweg in Rossum groeien enkele maretakken in essen. Hoe komen die daar? Hebben trekvogels bij een tussenlanding in Limburg de zaden in Rossum verspreid? Nee, het waren geen vogels. Het was een enthousiaste tuinder uit Rossum, die gecharmeerd is van deze bijzondere plant. Het lukte hem om van bevriende relaties in het Limburgse Margraten een aantal bessen te krijgen van de maretak. De kleverige bessen, waarin de zaden verpakt zitten, heeft hij vervolgens in zijn eigen boomgaard op enkele takken van appelbomen gesmeerd. Bekend is dat

Bloeiwijze maretak

maretakken in je fruitbomen nu bepaald niet bevorderlijk zijn voor een hogere opbrengst. De tuinder nam dat voor lief, want de vreugde van een maretak in zijn eigen boomgaard was hem heel wat meer waard. Al na enkele jaren ontwikkelden zich de eerste maretakken op de ingesmeerde appelbomen. Inmiddels kun je er her en der in de laagstamboomgaard een tiental vinden en dankzij de vogels groeien er ook een vijftal in de hoge essen langs de Hogeweg.

Nee, het waren geen vogels

Je moet dan wel alle dagen een maretak van de eik om je hals dragen

Vruchtjes maretak

De Grote lijster en vogellijm

De wetenschappelijke naam van de maretak is *Viscum album*. De Grote lijster heeft als wetenschappelijke naam: *Turdus viscivorus*. Deze soortnaam duidt duidelijk dat deze lijstersoort bekend is om het eten van de bessen van maretakken. Zou het de Grote lijster geweest zijn, die het werk van de tuinder heeft voortgezet? De witte bessen van de mistletoe zijn kleverig. Vogels die de zaden uit de bes willen pikken krijgen het kleverige vruchtvlees maar moeilijk van hun snavel af. Al schurend langs takken proberen ze het goedje er af te krijgen. Grote lijsters zitten vaak hoog in de bomen. Niet verrassend dus dat maretakken hoog in de bomen te vinden zijn. De naam 'vogellijm' heeft trouwens niets met deze lijster te maken. Het waren de Romeinen die al in de eerste eeuwen van onze jaartelling de voordelen van het kleverige vruchtvlees hadden ontdekt. Ze smeerden de lijmachtige stof samen met hars op takjes om zo kleine vogeltjes te vangen: vogellijm dus!

Mannetjes en vrouwtjes

De maretak is tweehuizig. Er zijn dus afzonderlijke mannelijke planten en vrouwelijke. De vrouwelijke planten herken je in de zomer snel aan de reeds genoemde witte kleverige bessen. Bestuiving geschiedt voornamelijk door bijen. Windbestuiving gebeurt ook. Een maretak is een halfparasiet. De ontkiemende wortel van het zaadje vindt zijn weg in het spinthout van een boom. De wortels zuigen vervolgens het water met de voedingszouten uit de waardplant. De maretak maakt zelf de noodzakelijke eiwitten, die nodig zijn voor de groei van de plant. De bladeren van de maretak staan ge-

heel anders aan de plant dan we kennen. Het is een gaffelpatroon. Aan het aantal vertakkingen kun je de leeftijd van de plant aflezen, alsof het de jaarringen zijn van een boom.

Gouden sikkel

De maretak was al in de oudheid een wonderbaarlijke verschijning. Er werden bijzondere krachten aan toebedeeld. Keltische priesters kenden de toverkracht van de mistletoe en wisten dat die toverkracht alleen maar werkte als de maretak met een gouden sikkel werd geoogst. De toverkracht was optimaal als een maretak te vinden was in een oeroude eik. Dat was een zeldzaamheid, want de tak groeide voornamelijk in populier en wilg. Lange tijd werd de geneeskrachtige werking van de plant benut. De Kelten geloofden dat een drankje van maretak werkte tegen alle gif en steriele dieren vruchtbaar maakte. Het zou helpen tegen epilepsie. Je moet dan wel alle dagen een maretak van de eik om je hals dragen.

Ook in Neerijnen

De maretak is in de Bommelerwaard zeldzaam. Buiten de locatie aan de Hogeweg zijn geen vindplaatsen bekend. In een boomgaard nabij het kasteel van Waardenburg op het landgoed van Neerijnen zie je op enkele oude appelbomen ook deze bijzondere plant. Welke tuinder of boswachter heeft dat op zijn geweten? Of was het de Grote lijster uit Rossum?

Ton van Balken

- F. Bianchini, e.a. De Plant in de geneeskunde. 1976
- E.J. Weeda, e.a. Nederlandse oecologische flora Deel 1 1985
- P.J. van Nieuwenhoven, e.a. Ontdek het Mergelland 1978
- W.F. Daems Geneeskruiden, van onkruid tot geneesmiddel
- J. Fové Van de mare bereiden. Art. in Tijdschrift Biekorf Jaargang 5 deel 19 1894

jaargang 7, nummer 2, september 2023

colofon

Natuurlijk Bommelerwaard is een uitgave van de Natuurwacht Bommelerwaard en verschijnt tweemaal per jaar. Prijs: leden, gratis, losse nummers, € 3,50

Redactie:

Ton van Balken
Rien Melis
Harry Kolman
redactie@natuurwachtbommelerwaard.nl

Vormgeving en opmaak:

Harry Kolman

vereniging

Natuurwacht Bommelerwaard
Postbus 157
5300 AD Zaltbommel
email: info@natuurwachtbommelerwaard.nl
website: www.natuurwachtbommelerwaard.nl

bestuur

voorzitter	Harry Kolman, Zaltbommel
secretaris	Cassandra van Altena, Zaltbommel
penn.meester	Lot Tönis, Zaltbommel
leden	Dirk Muller Ton van Balken Erwin vd. Speld

contactpersonen werkgroepen

WG Kleine marters, Arnout de Mooij
arnoutdemooij@gmail.com

WG Landschapsbeheer, Ton van Balken
acvanbalken@upcmail.nl

WG Akkervogels, Hanneke Verheul
akkervogels@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Steenuilen, Harry Kolman
h.kolman@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Torenvalken, Ton van Balken
acvanbalken@upcmail.nl

WG Vlinders, Lot Tönis
vlinderwerkgroep@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Vogels, Dirk Muller
nwb.d.muller@gmail.com

WG Poelen, Gerard Terpstra
poelen@natuurwachtbommelerwaard.nl

WG Natuurwandelingen, Dirk Muller
nwb.d.muller@gmail.com

WG Planten, Dirk Muller
nwb.d.muller@gmail.com

colofon, verenigingsnieuws en activiteiten

Terugblik Algemene Ledenvergadering 2023

- Woensdag 22 maart vond de Algemene Ledenvergadering plaats in de Gasthuiskapel in Zaltbommel. Het jaarverslag van 2022 met alle activiteiten die hebben plaatsgevonden werd doorgenomen. Enkele voorbeelden van deze activiteiten: de Steenuilenwerkgroep had dat jaar 95 steenuilenkasten in beheer, er zijn door de Akkervogelwerkgroep op vijftien adressen bloemenmengsels ingezaaid en hagen geplant, en de Vlinderwerkgroep heeft in negen klassen het project 'Vlinders in de klas' uitgevoerd. Het aantal leden van de Natuurwacht steeg naar 473.
- De inkomsten in 2022 waren hoger dan de uitgaven en de vereniging is financieel gezond. Het vermogen is zelfs aan de ruime kant, de wens van het bestuur is om een goede besteding hiervoor te vinden, zie ook onze oproep elders in het magazine.
- Tot het bestuur is Arnout de Mooij toegetreden als algemeen bestuurslid, een goede bekende van de Natuurwacht! Dirk Muller (algemeen bestuurslid) en Harry Kolman (voorzitter) waren aftredend en herkiesbaar en zijn beide herkozen.
- Het huishoudelijk reglement is aangepast op het punt 'nieuwe leden': deze betaalden bij aanmelding na 1 augustus de helft van het contributiebedrag, maar vanwege hogere porto- en drukkosten van het magazine is dit gewijzigd in het volledige contributiebedrag (10,-).
- De plannen voor 2023 werden toegelicht. De Natuurwacht wil onder andere meer activiteiten organiseren waarbij deelnemers zich actief in kunnen zetten (zoals helpen bij het overzetten van padden en salamanders tijdens de trek), de omheining rond de schapenwei bij de Heemtuin in Zaltbommel vervangen, en meer aandacht geven aan het thema veiligheid via een veiligheidsplan en het organiseren van een 'startavond' voor de werkgroepen die hier mee te maken hebben (zie de activiteitenagenda). Er is ook een nieuw meerjarenbeleidsplan (2023-2027) opgesteld.
- Alle jaarverslagen en beleidsplannen zijn terug te vinden op onze website. De volgende Algemene Ledenvergadering zal plaatsvinden op dinsdag 19 maart 2024, leden zijn van harte welkom en ontvangen de uitnodiging hiervoor omstreeks februari 2024.

Vrijwilligersuitje en BioBlitz

- De Natuurwacht Bommelerwaard prijst zich gelukkig met de vele vrijwilligers die zich inzetten voor de vereniging! Beheer van de Kloosterwiel, onderhoud van steenuilennestkasten en monitoring van flora en fauna in de Bommelerwaard zouden zonder hen niet mogelijk zijn. Reden voor de Natuurwacht om haar vrijwilligers te bedanken met een uitje, dat plaatsvond op zaterdag 24 juni. Ongeveer 35 vrijwilligers startten de dag met een kopje koffie en gebak bij Brasserie de Buurman in Poeder-oijen. Deze brasserie is gelegen bij de Batterij onder Poeder-oijen.

en, dat onderdeel is van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Na een rondleiding en steile klim op de batterij (voor wie dat aandurfde met het warme weer) verplaatste de groep zich naar het dorps huis in Poederoijen voor een smakelijke lunch. De tweede helft van de dag bestond uit een zogenaamde 'BioBlitz' nabij de Boezem van Brakel. Bij een BioBlitz gaat het erom zoveel mogelijk soorten te vinden in een afgebakend gebied en binnen een bepaalde tijd. Dat leverde in twee uur tijd 174 soorten op, waaronder veel algemene soorten, maar ook meer bijzondere soorten als roerdomp, muskusboktor, en karwijvarkenskervel. Deze BioBlitz smaakt naar meer, daarom wil de Natuurwacht volgend jaar een nieuwe BioBlitz organiseren. We kijken terug op een zeer geslaagde, gezellige dag!

Uitslag Big Day Bommelerwaard

Vrijdag 12 mei startte om 19.00 de Big Day Zaltbommel, een vogelwedstrijd van 24 uur waarbinnen zoveel mogelijk soorten gevonden moeten worden. Gezamenlijk zagen de deelnemende teams 112 soorten vogels! Team 'Brakeend' mocht de wisselbeker, de Bommelerwoerd, mee naar huis nemen met een score van 103 soorten.

Tot de hoogtepunten behoorden ransuil, snor (rietvogel die klinkt als een wekker in de verte) en een onverwachte roepende kwartel. Het Munnikenland leverde specialiteiten af als purperreigers, kluten en veldleeuweriken. Ook op andere plekken waren mooie vondsten, zoals de trots van de Lieskampen, het paartje boomvalken. Voor een goede score moest echter ook worden gezocht naar algemene vogels als de groenling, de nijlgans en de staartmees. Opvallende afwezige was de ringmus, dit neefje van de huismus was helaas nergens te vinden.

Ruimtelijk ordening en natuurprojecten Bommelerwaard

In de Bommelerwaard lopen veel projecten die zich op natuur richten of daar invloed op hebben. Hieronder enkele projecten die onder de aandacht van de Natuurwacht zijn (geweest):

- De provincie wil de Bergsche Maasdijk herinrichten, waarbij een aantal bomen gekapt zou moeten worden waar een roekenkolonie zich in bevindt. De Natuurwacht heeft in een gesprek met de provincie enkele alternatieven aangedragen voor de kap, zodat de beschermde kolonie behouden kan blijven. Het is nog onduidelijk of de provincie met de adviezen aan de slag gaat.
- De Natuurwacht heeft een zienswijze ingediend in reactie op het ontwerp beeldkwaliteitsplan Wildeman III. In dit ontwerp is veel aandacht voor de groene inrichting van het terrein, maar wat de Natuurwacht betreft werd dit onvoldoende vertaald naar harde eisen m.b.t. de natuurinclusieve inrichting en de borging ervan.
- De Natuurwacht is gevraagd advies te geven bij de geplande sloop van een schuur in Well en het mogelijk verloren gaan van een 'roestplaats' van de kerkuil. De Steenuilenwerkgroep is hiermee aan de slag.
- De Werkgroep Kleine marterachtigen heeft samen met Stichting Dorp en Landschap gepleit voor een faunapassage in Heerewaarden om dassen en bevers een veilige oversteekplaats te geven. De provincie gaat deze passage nu realiseren, dit kan echter nog enkele jaren duren.

Cassandra van Altena

Activiteitenagenda september 2023 – april 2024

Datum	Soort activiteit	Thema	Informatie
Za 2-9	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Locatie: Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Wo 20-9	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	Aanvang: 10.00 tot 12.30 Locatie: Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Wo 20-9	Lezing	Lezing vlinders van de Bommelerwaard Ton van Balken vertelt u over de vele soorten en hun leefwijze. Mooie kans om uw kennis over vlinders uit te breiden.	Aanvang: 19.30 tot 21.30 Locatie: Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34, Zaltbommel. Toegang: gratis Contactpersoon: Ton van Balken
Za 23-9	Publieksactiviteit door de Werkgroep Kleine Marterachtigen	Martermaand! Wildcamera-onderzoek Met wildcamera's onderzoeken we welke zoogdieren er voorkomen in een gebied. We gaan samen het veld in om camera's te plaatsen en we geven uitleg over de werkwijze. De locatie in de Bommelerwaard wordt bij aanmelding bekendgemaakt.	10.00 -12.00 Deelname is gratis. Aanmelding is vereist. Er geldt een maximum van 10 deelnemers. Contactpersoon: Arnout de Mooij

Wo 27-9	Startavond voor werkgroepen Landschapsbeheer, Steenuilen, Torenavalk	Startavond voor werkgroepen, thema Veiligheid Het beheer in de Kloosterwiel begint weer voor de Werkgroep Landschapsbeheer. Werkgroepleden maken gebruik van allerlei gereedschap en hulpmiddelen als zagen en ladders. Ook leden van Werkgroep Steenuilen en Torenavalken moeten regelmatig de ladder op om nestkasten op te hangen of te controleren. Tijdens deze avond worden diverse veiligheidsaspecten belicht.	Aanvang: 19.30 tot 21.00 Locatie: Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34, Zaltbommel. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 7-10	Openbare excursie	Fietsexcursie cultuurlandschap Bommelerwaard Wie goed kijkt naar het landschap, ziet daarin de ontstaansgeschiedenis van de Bommelerwaard. Landschapsarchitect Arjan Nienhuis laat je tijdens deze fietsexcursie met andere ogen kijken naar het cultuurlandschap van de Bommelerwaard.	Start: 10.00, Carpool Zaltbommel bij de Esso, Duur: 3 uur Deelname is gratis. LET OP: aanmelden bij Cassandra van Altena. Er geldt een maximum van 15 deelnemers.
Za 7-10	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Locatie: Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Di 24-10	Lezing	Uilen en roofvogels In de Bommelerwaard komen verrassend veel uilen voor. Bosuil, ransuil, steenuil en kerkuil. Ook vijf soorten roofvogels zijn jaarrond aanwezig. Arnout de Mooij vertelt over de verspreiding en de leefwijze van deze vogels.	Aanvang: 19.30 tot 21.30 Locatie: Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34, Zaltbommel. Toegang: gratis Contactpersoon: Arnout de Mooij
Za 28-10	Openbare excursie	Nacht van de Nacht In de nacht is het donker. Of ...? Tijdens deze wandeling rondom kasteel Nederhemert gaan we op zoek naar de duisternis. Hoe ruikt het bos in de herfst? Welke dieren laten zich horen? De spookachtige bosuil, of een vleermuis die bijna toe is aan zijn winterslaap?	Start: 19.30, Nederhemert-Zuid, parkeerplaats bij speeltuin (Kasteellaan 11). Duur: 2 à 2.5 uur Deelname is gratis. Contactpersoon: Arnout de Mooij <i>Honden kunnen helaas niet mee op deze wandeling.</i>
Za 4-11	Publieksactiviteit door de Werkgroep Kleine Marterachtigen	Martermaand! Resultaten We halen de geplaatste wildcamera's op en bekijken gezamenlijk de resultaten. Spannend! Welke dieren hebben we op beeld gevangen?	9.30 -12.00 Aanmelden is vereist. Gekoppeld aan de Martermaand-activiteit van 23 september, zie de informatie daar. Contactpersoon: Arnout de Mooij
Za 4-11	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel De start van het knotwilgenseizoen met de landelijke werkdag zal zijn in ons eigen natuurgebied. We gaan de wilgen snoeien in het griend aan de oostzijde van de Kloosterwiel nabij de Waaldijk.	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Startpunt: Waaldijk ter hoogte van Kloosterwiel. Contactpersoon: Ton van Balken
Di 21-11	Vogelatlas Bommelerwaard	Bijeenkomst voor tellers van de VogelAtlas Bommelerwaard Op deze avond delen we de laatste resultaten met de tellers van de VogelAtlas Bommelerwaard.	Aanvang: 19.30 tot 21.30 Locatie: Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34, Zaltbommel. Contactpersoon: Arnout de Mooij en Cassandra van Altena
Za 25-11	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel We gaan de knotwilgen snoeien aan de zuidwestzijde van de Kloosterwiel. Tevens de 'gele' wilgen langs het laantje.	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Startpunt: Wandelbruggetje aan de straat De Kloosterwiel in wijk De Spellewaard. Contactpersoon: Ton van Balken

Za 9-12	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel We gaan verder met het snoeien van de knotwilgen aan de zuidwestzijde van de Kloosterwiel. Tevens de 'gele' wilgen langs het laantje.	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Startpunt: Wandelbruggetje aan de straat De Kloosterwiel in wijk De Spellewaard. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 16-12	Openbare excursie	Excursie wintergasten Heerewaarden Bij de strang langs de Waal verzamelen zich in de winter grote groepen van verschillende soorten ganzen. Sommige hebben een halsring met een code erop, waarmee de herkomst kan worden bepaald. Bij het water is er verder kans op kleurrijke eenden als smient, wintertaling, slobbeend, bergeend en brilduiker.	Start: 10.00, parkeerplaats Nieuw Fort Sint-Andries (aan Waaldijk) Duur: 2 uur Deelname: gratis Contactpersoon: Arnout de Mooij Geïnteresseerden kunnen na afloop nog even meegaan naar de Waaldijk ter hoogte van Rossum om de grote zaagbekken te zien.
Do 28-12	Publieksactiviteit door de Werkgroep Planten	Midwinter plantenjacht Tijdens deze wandeling proberen we zoveel mogelijk bloeiende planten te vinden. Iedereen met enige of geen kennis van planten kan aansluiten. Het is een leuke, laagdrempelige manier om kennis te maken met het inventariseren van planten.	Start: 15.00, Beersteeg Zaltbommel Contactpersoon: Dirk Muller
Za 30-12	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel We gaan de knotwilgen snoeien in de griend ten noordwesten van de Kloosterwiel nabij de Waaldijk. Tevens de wilgen langs de stoep en aan de noordzijde van de wiel.	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Startpunt: Waaldijk ter hoogte van Kloosterwiel. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 20-1	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Kloosterwiel We gaan verder met het snoeien van knotwilgen in de griend ten noordwesten van de Kloosterwiel nabij de Waaldijk. Tevens de wilgen langs het eikenlaantje.	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Startpunt: Waaldijk ter hoogte van Kloosterwiel. Contactpersoon: Ton van Balken
Za 20-1	Openbare excursie	Opwarmertje voor tuinvogeltelling in Heemtuin en Stadspark Zaltbommel Deze excursie is een opwarmertje voor het weekend van de Nationale Tuinvogeltelling (Vogelbescherming). Om in de stemming te komen gaan we vogels kijken in onze 'eigen tuin', de Heemtuin in Zaltbommel, en het park.	Start: 10.00, Heemtuin 'De Mispelhof' aan de Oliemolen in Zaltbommel Duur: 2 uur Deelname: gratis Contactpersoon: Cassandra van Altena
Zo 28-1	Natuurwandelingen	Buitenpolder Heerewaarden De buitenpolder bij Heerewaarden heeft een rijke geschiedenis. Het terrein ligt tussen Maas en Waal in en dat heeft strategische en economische voordelen. Deze economische activiteit heeft ervoor gezorgd dat er plassen zijn ontstaan en er reliëf in het landschap te vinden is. In de winter zijn de plassen van de Buitenpolder Heerewaarden het domein van watervogels. Vanwege de invloeden van de waterstand is de exacte route een verrassing. Laarzen zijn aan te raden!	Start: 10.00, Heggeldijk Heerewaarden Duur: ongeveer 2,5 uur Contactpersoon: Dirk Muller Natuurwandelingen zijn informele wandelingen waarbij we elkaar wijzen op wat we tegenkomen. Aanmelden hoeft niet, maar heeft wel de voorkeur.
Za 3-2	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend natuurgebied Natuurmonumenten of Kloosterwiel Wanneer we klaar zijn met het snoeien van de wilgen in Kloosterwiel gaan we aan de slag in een natuurgebied van Natuurmonumenten. Waarschijnlijk het Roomgat in Hedel.	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Startpunt: Wordt nader bekendgemaakt. Zie t.z.t. onze website. Contactpersoon: Ton van Balken

Di 20-2	Lezing	Lezing over vogels en landschap van Madagaskar Een reisverslag van Ton van Balken aan de hand van vele prachtige foto's.	Aanvang: 19.30 tot 21.30 Locatie: Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 34, Zaltbommel. Toegang: gratis Contactpersoon: Ton van Balken
Za 24-2	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend natuurgebied Natuurmonumenten of Kloosterwiel Wanneer we klaar zijn met het snoeien van de wilgen in Kloosterwiel gaan we aan de slag in een natuurgebied van Natuurmonumenten. Waarschijnlijk het Roomgat in Hedel.	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Startpunt: Wordt nader bekendgemaakt. Zie t.z.t. onze website. Contactpersoon: Ton van Balken
Zo 10-3	Natuurwandelingen	Klompepad: Baanbrekerpad Het Baanbrekerpad is een klompepad van 11 kilometer. De route volgt grotendeels de vroegere en huidige loop van de Maas. We wandelen door de uiterwaarden van de Maas, langs de afgedamde Maas en door bosschages langs de tot sloot verworpen oude loop van de Maas. Onderweg zien we het buitendijkse wiel bij Well, het kasteel Well en kasteel Ammersoyen. Stevig schoeisel en een verrekijker zijn aan te bevelen!	Start: 10.00, Wellse veerhuis in Well. Contactpersoon: Dirk Muller Natuurwandelingen zijn informele wandelingen waarbij we elkaar wijzen op wat we tegenkomen. Aanmelden hoeft niet, maar heeft wel de voorkeur.
Za 16-3	Openbare excursie	Dag wintervogels, hallo voorjaarsvogels! Terwijl de laatste wintergasten zich in grote groepen verzamelen om te vertrekken, zijn de broedvogels alweer begonnen met zingen. De Hedelse Bovenwaard is een afwisselend natuurgebied aan de Maas rondom een diepe plas, die een grote aantrekkingskracht heeft op vogels. We gaan wandelen ten westen van de plas.	Start: 9:30 uur, Hedelse Bovenwaard, einde Gementweg *) Duur: 2 uur Deelname: gratis Contactpersoon: Arnout de Mooij *) Het kan drassig zijn in het gebied. In geval van hoogwater passen we de route aan. Kijk op de website voor de definitieve startplek.
Za 6-4	Werkgroep Landschapsbeheer	Werkochtend Heemtuin en Kruidentuin	Aanvang: 10.00 tot 13.00 Locatie: Oliemolen Zaltbommel Contactpersoon: Ton van Balken
Zo 14-4	Natuurwandelingen	Stinzenflora van Nederhemert-Zuid In Nederhemert-Zuid barst het van de winteraknieten en sneeuwkllokjes. Ooit aangeplant om mee te verdienen, is het nu een welkome voorjaarsbode geworden. Vanaf de speeltuin van Nederhemert-zuid lopen we over de schans naar het kasteel. Als de tijd het toelaat, maken we de ronde af met een rondje om de kerk.	Start: 10.00, speeltuin Nederhemert-Zuid Duur: ongeveer 2,5 uur. Contactpersoon: Dirk Muller Natuurwandelingen zijn informele wandelingen waarbij we elkaar wijzen op wat we tegenkomen. Aanmelden hoeft niet, maar heeft wel de voorkeur.

Raadpleeg voor de laatste informatie over de excursies het bericht op de website van de Natuurwacht Bommelerwaard

Contactgegevens voor de excursies en de werkgroepen:

Cassandra van Altena
Ton van Balken
Dirk Muller
Lot Tönis
Arnout de Mooij

c.v.altena@natuurwachtbommelerwaard.nl / 06-10737278
acvanbalken@upcmail.nl / 06-15336335
nwb.d.muller@gmail.com / 0418-518366
vlinderwerkgroep@natuurwachtbommelerwaard.nl / 06-13512226
arnoutdemooij@gmail.com / 06-52064637

Ringmus (m) foto: Luc Hoogenstein

De ringmus, het onbekende neefje van de huismus.

Dit is een gebied waar de ringmus zich goed thuis zou moeten voelen

Dit artikel gaat over de ringmus, *Passer montanus*. Op de onlangs gehouden Big Day van mei jl. heeft geen van de vier teams een ringmus waargenomen. Alle reden dus om eens bij dit onbekende neefje van de huismus stil te staan. Even voor degene die niet weten wat een Big Day is. Dit is een vogeltelling door verschillende teams in een van tevoren vastgesteld gebied. Zij proberen in 24 uur tijd zoveel mogelijk vogelsoorten te spotten. Het team dat de meeste soorten scoort wint de wisselbeker. De telling werd dit jaar uitgevoerd in het westelijke deel van de Bommelerwaard. Dit is een gebied waar de ringmus zich goed thuis zou moeten voelen, omdat hij een voorkeur heeft voor kleinschalig cultuurlandschap met dorpen, landbouw en voldoende struikgewas. Vooral de zuidwest kant van de

Ringmus

Huisumus

Bommelerwaard voldoet aan dit profiel. Met een lengte van ongeveer 14 cm heeft de ringmus ongeveer dezelfde maat als de huismus, *Passer domesticus*, maar is hij wel iets slanker gebouwd. De ringmus is van de huismus te onderscheiden door zijn kastanjebruine kap, dunne witte kraag en witte wangen met een zwarte vlek. Bij het mannetje van de huismus is de kap grijs en ontbreken de witte kraag en witte wang met zwarte vlek. In tegenstelling tot de huismus hebben het mannetje en het vrouwtje van de ringmus een identiek uiterlijk. De korte en stevige snavel laten zien dat deze vogel een voorkeur heeft voor het eten van zaden en granen. Maar meer dan bij de huismus staan er ook insecten en larven op het menu.

De ringmus is een holenbroeder, die graag gebruik maakt van holle bomen en andere natuurlijke holtes. Ook onder dakpannen en in nestkastjes vinden ze vaak een geschikte nestplaats. Soms worden er zelfs nestjes gevonden in de zijkant van een ooievaarsnest. Door de invliegopening van een koolmezen nestkast te vergroten naar 40 mm wordt deze zeer geschikt voor ringmussen. Het nestelen en broeden begint eind april en loopt door tot in juli. Hierbij worden meestal twee en soms drie legsels van twee tot zeven eieren geproduceerd. Het broeden wordt door beide ouders gedaan en duurt 12 tot 14 dagen. Ook voor de verzorging van de jongen zijn beide ouders verantwoordelijk en na ongeveer 2½ week verlaten de jongen het nest en zijn zij op zichzelf aangewezen.

In Nederland zijn er nu naar schatting 25.000 tot 38.000 broedparen. Deze schatting komt voort uit de diverse tellingen die jaarlijks door vele vrijwilligers voor Sovon worden uitgevoerd. In de Sovon Vogelatlas van 2018 wordt nog uitgegaan van 40.000 tot 60.000 broedparen. In deze atlas wordt aangegeven dat sinds 1980 de gehele Europese populatie is gehalveerd! Binnen Neder-

figuur 1

figuur 2

land is onder de lijn Rotterdam-Enschede een ernstige afname te zien van het aantal broedvogels met als dieptepunt Noord-Limburg. Het is dus wel duidelijk dat net als veel andere vogels ook de ringmus een soort is die onder druk staat. Daarom staat deze soort ook op de rode lijst van Nederlandse broedvogels. Deze lijst bevat soorten, die bedreigd worden of kwetsbaar zijn. Een echte juridische status heeft deze lijst niet maar hij heeft in de praktijk wel een belangrijke signaleringsfunctie. Voor soorten die op de rode lijst staan wordt een hogere prioriteit gegeven aan bijvoorbeeld het in stand houden en verbeteren van hun leefgebied.

Na de bovengenoemde landelijke cijfers zoomen we nog kort in op hoe het in de Bommelerwaard met de ringmus is gesteld. Sinds 1 april 2022 worden er in de hele Bommelerwaard tellingen gedaan om een Vogelatlas voor de Bommelerwaard te maken. Deze tellingen zullen doorlopen tot en met de winter van 2024-2025. In figuur 1 zijn met

blauwe stippen de locaties gemarkeerd waar de ringmus tot nu toe in de gemeente Zaltbommel tijdens deze tellingen is waargenomen. In figuur 2 is dat voor de gemeente Maasdiel gedaan. Ondanks het feit dat de tellingen nog niet zijn afgerond is het duidelijk dat de ringmus, net als andere "boerenlandvogels", het ook in onze omgeving heel moeilijk heeft. De oorzaak daarvoor moet vooral worden gezocht in een gebrek aan juiste leefomstandigheden met de daarbij behorende voedselmogelijkheden. De opkomst van mais in plaats van granen en de efficiëntere oogstmethode zorgen ervoor dat de ringmus minder goed zijn kostje bij elkaar kan scharrelen. Ook de schaalvergroting in de landbouw, waarbij struwelen en houtwallen zijn verdwenen, heeft bijgedragen aan de achteruitgang van de ringmus.

Als u na het lezen van dit artikel een bijdrage wilt leveren aan een accurate telling van de ringmus in de Bommelerwaard kunt u eventuele waarnemingen van deze soort doorgeven via: atlas@natuurwachtbommelerwaard.nl. En als u in de buurt van een blauwe stip woont denk er dan eens over na om een (extra) mezenestkastje op te hangen waarvan u dan de invliegopening vergroot naar 40 mm. Ook met een voedertafel waarop wat grovere zaden voorkomen zult u de ringmus een plezier doen.

Erwin van der Speld

Met dank aan de werkgroep Vogelatlas voor het aanleveren van de gegevens.

Bronvermelding:
Websites: Sovon, Vogelbescherming Nederland en Waarneming.nl
Boeken: Vogelatlas van Nederland editie 2018 en Hayman's zakgids Vogels

Ook de schaalvergroting in de landbouw, waarbij struwelen en houtwallen zijn verdwenen, heeft bijgedragen aan de achteruitgang van de ringmus

Blauwe breedscheenjuffer (m)

Blauwe breedscheenjuffer alom

in Bommelerwaard

Maar het meest opvallend zijn de verbrede achterschenen

Tien jaar geleden was deze waterjuffer een zeldzaamheid in de Bommelerwaard. In 2023 is het bijna een normale verschijning geworden en kun je deze 'breedvoetige' libel zelfs in je eigen tuin waarnemen.

Het begon in Zuilichem

Zover bekend werd in 2010 de eerste Blauwe breedscheenjuffer (*Platycnemis pennipes*) in de uiterwaarden van Zuilichem, de Breemwaard, waargenomen. Voor die tijd moest je naar het Brabantse land of naar het oosten van onze provincie om deze opvallende waterjuffer te kunnen zien. Ze zijn niet moeilijk te determineren. Ze vliegen vrij traag en hebben (de mannetjes) een andere kleur blauw dan de meeste waterjuffers. De blauwe kleur is wat bleker. Maar het meest opvallend zijn de verbrede achterschenen. De vrouwtjes hebben ook die brede schenen, maar hun lijf is niet

Blauwe breedscheenjuffer (v)

blauw, maar lichtbruin van kleur. In Zuilichem bleef het bij een enkele waarneming van een of twee exemplaren. In 2013 werden er meerdere exemplaren nabij slot Loevestein gezien en in 2015 was die locatie uitgegroeid tot een fikse populatie van enkele honderden individuen.

Oranje breedscheenjuffer
Oost Europa

Stromend water

Breedscheenjuffers houden van stromend water. Geen snel stromende beken, maar langzaam lopende watergangen zoals weteringen en meestromende nevengeulen. Vereiste is wel dat het zuurstofgehalte aanzienlijk is. Het is bijzonder om te zien dat bij iedere snelheid van een watergang een bepaald soort libel kan voorkomen. Zo heb je bronlibellen, die bij snel lopende (berg)beken te vinden zijn. We kennen ook de prachtige beekjuffers met hun zwartblauwe vleugels. De bosbeekjuffer vereist een hoger zuurstofgehalte en snellere waterstroom dan de weidebeekjuffer. Bosbeekjuffers komen langs beken in Zuid-Limburg voor. Weidebeekjuffers vind je wel in de Bommelerwaard. Een derde soort, die te vinden is nabij stromend water in de Bommelerwaard, is de

Proplatycnemis pseudalatipes
(Madagascar; foto Allan Brandon)

kanaaljuffer. Deze zeldzame juffer, die lastig te onderscheiden is van andere blauwe juffers, wordt in onze regio steeds vaker waargenomen. Net als de Blauwe breedscheenjuffer profiteert deze warmteminnende soort van de klimaatverandering en heeft baat bij een steeds betere waterkwaliteit.

Milieuvriendelijke oevers

Stromend en zuurstofrijk water zijn niet de enige biotoopeisen van de breedscheenjuffer. De betreffende watergang moet ook een brede en gevarieerde oevervegetatie hebben. Aan kale oevers zal men vergeefs zoeken. Het Waterschap Rivierenland ziet ook het belang in van oevers met een brede vegetatiezone. Vele honderden meters watergangen in de Bommelerwaard hebben inmiddels een milieuvriendelijke oever. Hulde aan de agrariër en het waterschap! Niet alleen vergroten de flauwe taluds de waterberging van een watergang, maar de oevervegetatie zorgt ook voor

Blauwe breedscheenjuffer (v)

een betere waterkwaliteit. Vissen, amfibieën en insecten hebben daar allemaal baat bij. Het verbetert de biodiversiteit en zorgt voor een grotere rijkdom aan flora en fauna.

Van oost naar west

In het westen van ons land moet de libellenliefhebber het nog even zonder deze bijzondere breedscheenjuffer doen. De grens ligt zo'n beetje halverwege ons land. De soort heeft blijkbaar een voorkeur voor zandgronden, maar bovenal voor stromend en zuurstofrijk water. Jaarlijks zien we de grens naar het westen en noorden opschuiven en blijkt de soort zich ook op kleigronden thuis te voelen.

Van smal naar breed

In ons land komt enkel de Blauwe breedscheenjuffer voor. Op vakantie in het zuiden van Europa kun je het oranje broertje tegenkomen: de Oranje breedscheenjuffer. In het oosten van Europa weer een witte vertegenwoordiger: de Ivoren breedscheenjuffer. Deze soort heeft nog bredere schenen dan onze 'Blauwe'. Die brede schenen gebruikt het juffertje niet om meer indruk te maken op een vrouwtje. Ze worden wel tijdens de vlucht ingezet om te imponeren bij andere mannetjes. Zeer indrukwekkend zijn de schenen bij enkele soorten die in Afrika voorkomen.

Rien Melis

Het Waterschap Rivierenland ziet ook het belang in van oevers met een brede vegetatiezone.

Torenvalk (v)

Kasten voor de torenvalk

De valk gaat vervolgens op zoek naar oude kraaiennesten, want zelf een nest maken zit niet in de genen

Vrijwilligers van de Natuurwacht Bommelerwaard streven ernaar om in een groot gedeelte van de Bommelerwaard nestkasten te plaatsen voor de torenvalk. Torenvalken bouwen zelf geen nest. Zoals hun naam aangeeft zoeken ze graag nestgelegenheden in een toren. Ieder dorp in de Bommelerwaard heeft weliswaar een kerktoren, maar die torens zijn met gaas hermetisch afgesloten voor vogels. De valk gaat vervolgens op zoek naar oude kraaiennesten, want zelf een nest maken zit niet in de genen. Om de torenvalk voor ons rivierenland te behouden worden speciale nestkasten gemaakt. Dat gebeurt door vrijwilligers van onze Natuurwacht en door tuinders en agrariërs in de regio. In de Bommelerwaard zijn door hen inmiddels zo'n zestig kasten geplaatst.

Jacht op muizen

Torenvalken zijn gek op muizen. Ruim 80 tot 90% van hun voedsel bestaat enkel uit muizen. Agrariërs en tuinders zijn dat allerm minst. Muizen knagen wat graag aan wortels en aan de bast van fruitbomen. Ook graswortels staan op het menu. In sommige jaren is er sprake van een heuse plaag. Een muizen-eter als de torenvalk kan daar optimaal van profiteren wanneer hij in de buurt een fijne nestplaats heeft. In menige boomgaard torent zo'n speciale kast, die aan een hoge paal is bevestigd, boven de beplanting uit. Een paartje torenvalken, die drie à vijf

jongen per jaar groot brengt (en in muizenrijke jaren soms wel zes) kan de populatie muizen flink doen verminderen. Per dag worden door het gezin vijftien à twintig muizen verorberd.

Uiterwaarden

Iedere uiterwaard langs de Maas en de Waal heeft wel een territorium van een torenvalk. Echter, niet in iedere uiterwaard is er nestgelegenheden voor de torenvalk. Het ontbreekt aan forse meidoornhagen, waarin de valk oude kraaiennesten kan vinden. Een torenvalkkast is dan een prima alternatief. Vrijwilligers van de torenvalkwerkgroep van de Natuurwacht hebben in iedere uiterwaard aan de Waal een kast geplaatst. De laatste kast is in 2023 in een uiterwaard bij Heerewaarden opgehangen. Men is inmiddels begonnen aan de Maasuitewaarden. Zo zijn er in 2023 een vijftal kasten opgehangen in of nabij de uiterwaarden van

Heerewaarden, Slijkwell en Aalst. Ook binnendijks zullen de komende jaren kasten geplaatst worden. Natuurgebied de Rampert kreeg ook afgelopen winter zijn eerste kast.

Dertig broedparen

Niet alle kasten worden op dit moment door de torenvalk gebruikt. Het duurt meestal een à twee jaar alvorens een kast vertrouwd genoeg is voor de valk. Van de ruim zestig kasten was in 2023 de helft ongeveer bezet. Een mooi resultaat maar 2023 was ook een relatief muizenrijk jaar. De komende jaren willen vrijwilligers van de torenvalkwerkgroep nog een tiental kasten

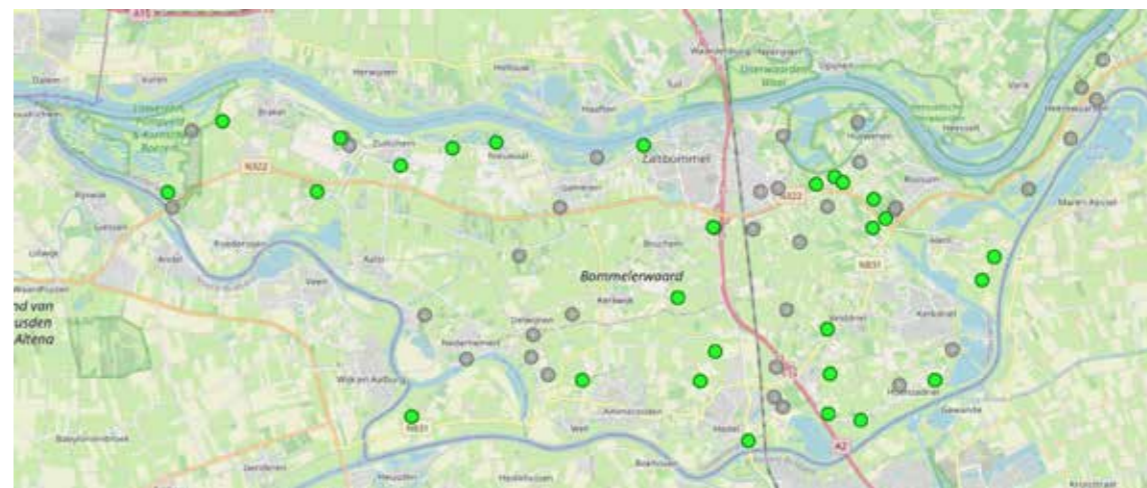

met name in de Maasuitewaarden plaatsen en willen we ook ons richten op een plekje voor de torenvalk waar hij van oudsher altijd een plekje had. Denk dan aan boerenerven of hoge gebouwen. De torenvalk heeft nog wel hulp nodig, maar met deze inzet zal de 'biddende' torenvalk een prachtige verschijning in de Bommelerwaard blijven.

Werkgroep Torenvalk

Torenvalk (m)

Met deze inzet zal de 'biddende' torenvalk een prachtige verschijning in de Bommelerwaard blijven

Dorpsraad Zuilichem realiseert prachtig natuurwandelpad

Dit natuurproject is tot stand gekomen dankzij grote inzet van de dorpsraad van Zuilichem

Bij binnenkomst van het dorp Zuilichem word je aan de westzijde verrast door een bijzonder ingericht natuurwandelpad. Dit natuurproject is tot stand gekomen dankzij grote inzet van de dorpsraad van Zuilichem. Vrijwilliger Gerrit van Maaren, projectleider namens de dorpsraad, heeft ruim 6 jaar intensief gewerkt aan het plan om iets moois te maken op deze locatie aan de Kweldijk. Het is inderdaad iets moois geworden. De reacties van de inwoners van Zuilichem zijn lovend. Alle reden om met Gerrit van Maaren over dit succesvol project in gesprek te gaan.

Van parkeerplaats naar wandelgebied

De entree van het dorp Zuilichem was niet echt fraai. Bij die entree, langs de Kweldijk bij de kruising van de MaasWaalweg, lag een parkeerplaats van vrachtwagens. Bij een inventarisatie in 2017 van wensen van de dorpsbewoners door de dorpsraad lieten veel mensen hun ongenoegen blijken over deze locatie. De dorpsraad ging aan de slag met de suggesties die door de bewoners gedaan werden:

wandelpad, bloemenlint, veilige overstek naar speeltuin 't Boske, visplek, zitje, etc. Hoveniersbedrijf De Plantaan werd benaderd en de eerste tekeningen kwamen op papier.

Samenwerking gemeente Zaltbommel

De gemeente was in veel dorpen gestart met het project gebiedsgericht werken. Doel van dit project is om de leefbaarheid in dorpen en de sociale betrokkenheid van burgers te vergroten. Om de samenwerking met de dorpsraden goed te laten verlopen werd een gebiedsregisseur aangesteld. Er kwam een flink budget beschikbaar om plannen, die konden rekenen op een groot draagvlak, te kunnen realiseren. Nauwe samenwerking was ook nodig met de eigenaren van de gronden, die in het projectgebied liggen: Waterschap Rivierland, Liander, etc.

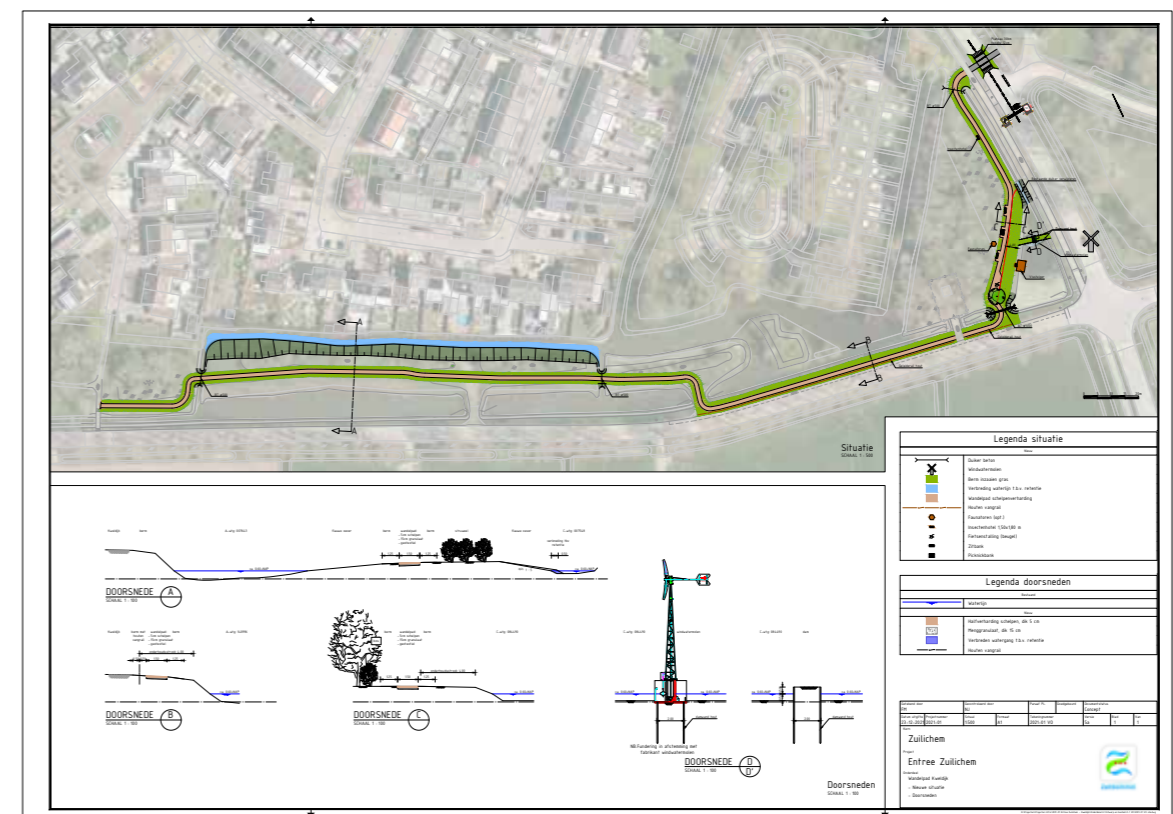
Verbetering waterkwaliteit

In het gebied rond de Kweldijk en de begraafplaats liggen enkele watergangen, die niet meer optimaal functioneerden. Sommigen staan een groot deel van het jaar droog en er is ook nauwelijks sprake van enige doorstroming. Om de waterkwaliteit te verbeteren was een goede circulatie belangrijk. De oplossing daarvoor was een windmolentje; een bosmanmolentje. Er kwamen ook enkele dammetjes, die er voor zorgden dat het water de juiste richting opleep. Zo ontstond een prima omloop van het water. Een vrij grote waterpartij langs de Kweldijk was nu verzekerd van stromend water. In de kleine poel bij het bosmanmolentje maakte men een vissteiger, die toegankelijk is voor minder-validen. Dankzij een van de dammetjes ontstond er ook gedeelte waar kikkers en salamanders hun eitjes kunnen afzetten met weinig risico dat vissen deze zouden opeten.

Faunatoren, bijenhotel en nestkastjes

Aanvankelijk was het de bedoeling om een soort van zwaluwentoren te maken voor huiszwaluwen. Na contact met de Natuurwacht Bommelerwaard bleek dat geen goed idee en is gekozen voor een faunatoren. VANL De Capreton leverde een bijenhotel en kinderen van de basisschool zorgden voor nestkastjes. Bij de opening van het natuurgebiedje in februari 2023 door wethouder G. van Leeuwen

waren de schoolkinderen present om hun kastjes op te hangen. Inmiddels zijn de eerste koolmezen uit de faunatoren uitgevlogen en hebben al heel wat dorpsbewoners een wandeling gemaakt door dit kleine maar zeer fraaie natuurgebiedje. Na de wandeling is het heerlijk uitrusten op een van de banken aan de visvijver. In Zuilichem is men de dorpsraad zeer dankbaar voor het uiteindelijke resultaat. 'Het ging niet allemaal vanzelf', aldus projectleider Gerrit van Maaren. "Niet iedereen was aanvankelijk enthousiast. Maar als je voorop loopt, loop je nu eenmaal regelmatig in de wind. Uiteindelijk was het een mooi proces om zoveel mogelijk dorpsbewoners bij dit project te betrekken. Als dorpsraad zijn we er wat trots op".

De kinderen van de basisschool zorgden voor nestkastjes

Gierzwaluwen weer welkom bij de Sint-Maartenskerk

De kasten bleken goed bereikbaar vanaf de balustrade, wat de inzet van een hoogwerker overbodig maakte

De Sint-Maartenskerk is door zijn imposante toren het meest opvallende gebouw in Zaltbommel. De kerk is geopend voor publiek en in de zomer is het een ware attractie voor toeristen. Maar niet alleen mensen brengen graag een bezoekje aan de kerk. Aan de steunberen aan de noordoostzijde van de kerk hangen al twintig jaar nestkasten voor gierzwaluwen. Deze kasten zijn opgehangen op voorspraak van Hans Sanders, in die tijd zowel actief voor Gierzwaluwbescherming Nederland, als voor de onderhoud- en restauratiecommissie van de Sint-Maartenskerk. Deze commissie hield zich toen bezig met de grondige restauratie van de koorkap. Hans stelde voor om van de gelegenheid gebruik te maken om dan ook meteen kasten op te hangen voor gierzwaluwen. Zo gezegd, zo gedaan.

Het duurde even voor de gierzwaluwen de kasten gevonden hadden. Wanneer dat precies gebeurde is niet duidelijk, maar in elk geval zijn ze de afgelopen vijf jaar bezet geweest. Niet alle acht, want na ophanging is al vrij snel één van de kasten naar beneden gevallen. Van een andere kast miste al een tijdje het dak. En toen vorig jaar nóg een kast naar beneden dreigde te vallen, was de maat vol: de kasten waren hoog nodig aan vervanging toe!

Nadat de gierzwaluwen aan het eind van het broedseizoen 2022 weer naar Afrika vertrokken waren, namen we contact op met de Sint-Maartenskerk om de kasten nader te inspecteren. We waren gelukkig van harte wel-

kom. De kasten bleken goed bereikbaar vanaf de balustrade, wat de inzet van een hoogwerker overbodig maakte. We namen één van de nestkasten mee die als model kon dienen voor de nieuwe kasten. Gelukkig is onze voorzitter Harry Kolman zeer handig met hout, zaag en hamer. Harry maakt al jaren de nestkasten voor steenuilen en torenvalken. En naar nu blijkt, is hij ook in het vervaardigen van gierzwaluwnestkasten zeer bekwaam.

Gierzwaluw

Vlak voor de terugkeer van de gierzwaluwen zijn we dit voorjaar weer de kerk op geklommen. We hebben vijf nieuwe kasten opgehangen. Drie oude kasten leken nog in orde en hebben we voor de zekerheid niet vervangen, voor het geval de gierzwaluwen de nieuwe kasten niet zouden accepteren.

Eind april lieten de eerste gierzwaluwen zich alweer boven Zaltbommel zien, maar het werd pas echt druk in de tweede week van mei. Verschillende snelle inspecties overdag boden nog geen uitsluitsel over de bezetting van de kasten. Maar dat is niet vreemd: gierzwaluwen

gaan dan vaak naar andere gebieden om te jagen en het is dan rustig bij de nestplaatsen. In de avond keren ze weer terug, om rond zonsopgang het nest op te zoeken. Dat is het moment waarop je het beste kan zien waar gierzwaluwen broeden. Pijlsnel vliegen ze onder een dakpan, een spleet in de muur, of in een nestkast. Voorafgaand scheren ze met hun kenmerkende gekrijs in kleine groepjes langs de potentiële nestplek, dus het is goed opletten wanneer er eentje naar binnen schiet.

Een avondje geduldig observeren in juni leverde een pijnlijke nek, maar ook een zeer positief resultaat op: in zes van de acht kasten schoot een gierzwaluw naar binnen, waarvan drie nieuwe kasten! De kasten zijn dus goedgekeurd door de gierzwaluwen. In het najaar zullen we de kasten controleren en waar nodig de resterende oude kasten vervangen, zodat de Sint-Maartenskerk weer klaar is voor een nieuw en hopelijk succesvol broedseizoen!

Cassandra van Altena

Een avondje geduldig observeren in juni leverde een pijnlijke nek, maar ook een zeer positief resultaat op

Jonge havikken

Eerste helft Vogelatlas Bommelerwaard voorbij gevlogen

De Natuurwacht maakt een vogelatlas van de Bommelerwaard. Hiervoor brengen we in drie teljaren alle broed- en wintervogels van het gebied in kaart. Met de wintertelling die plaatsvond tussen 1 december 2022 en 28 februari 2023 hebben we het eerste teljaar afgerond. Dit jaar zijn we begonnen met het tweede teljaar, waarvan het broedseizoen inmiddels ook al achter de rug is. We zijn dus op de helft! In dit artikel beschrijven we de laatste resultaten.

Koude uurtjes

Een belangrijk deel van het telwerk bestaat uit het systematisch inventariseren van kilometerhokken. Alle ruim 190 kilometerhokken die het gebied groot is worden vier keer geteld met een bezoek van één uur, twee keer in het broedseizoen en twee keer in de winter. Afgelopen winter hebben we de eerste serie winterbezoeken afgelegd. Deze tellingen zijn heel anders dan in het broedseizoen. In het voorjaar ben je voor dag en dauw in het veld en komt het

Sperwers
daarentegen
beginnen pas
flink te baltsen
rond april.

vooral aan op het herkennen van de vogelzang. In de winter mag je later op pad gaan en bestaan de waarnemingen vooral uit zichtwaarnemingen. Ook vormen vogels als ganzen en meeuwen in de winter grote groepen, waardoor het soms flink doortellen is. We hebben deze winter dezelfde 65 kilometerhokken geteld als het broedseizoen 2022. Er zijn in totaal 49.077 vogels van 109 verschillende soorten waargenomen. De toplijst wordt aangevoerd door de kolgans, de spreeuw en de grauwe gans.

Vroege uurtjes

Het afgelopen broedseizoen, tussen 1 april en 30 juni, hebben we met 19 tellers maar liefst 91 kilometerhokken onderzocht. Er zijn 31.831 vogels van 127 verschillende soorten waargenomen. De top wordt aangevoerd door de huismus, de spreeuw en de houtduif. In het broedseizoen van 2022 bestond de top drie uit grauwe gans, spreeuw en huismus. Zwarte kraai, houtduif en merel zijn in de meeste verschillende hokken gezien. In het vorige broedseizoen waren dat houtduif, merel en tiftjaf. Soorten die maar één keer gemeld zijn, zijn onder andere niet-broedvogels zoals de beflijster, de casarca en de watersnip, maar ook een overvliegende wespendif.

Extra inventarisaties

Sommige soorten laten zich niet makkelijk inventariseren tijdens een kilometerhoktelling. Voor die soorten organiseren we aparte tellingen om een goed beeld van de verspreiding te krijgen. Dit jaar zijn er extra inventarisaties uitgevoerd voor uilen, roofvogels, visdief en boerenzwaluw. Daarnaast leverde een telling met een drone niet alleen fantastische beelden op, maar ook waardevolle informatie over de lepelaar- en reigerkolonies in de Kil van Hurwenen.

Buizerdnest

Buizerd, havik en sperwer

In het voorjaar vond een extra inventarisatie plaats gericht op buizerd, havik en sperwer. Buizerd en havik kunnen het beste in het vroege voorjaar geïnventariseerd worden: ze zijn dan vrij vocaal, en doordat er nog geen bladeren aan

de bomen hangen zijn de (grote) nesten relatief eenvoudig te zien (hoewel deze grote vogels zich ook goed kunnen verstoppen!). Sperwers daarentegen beginnen pas flink te baltsen rond april. Door in de laatste week van maart en eerste week van april een extra inventarisatie te organiseren, hoopten we van deze drie soorten

Jonge sperwer

in één keer een goed beeld van de verspreiding te krijgen. Helaas zorgde het koude weer ervoor dat de roofvogels op dat moment niet erg actief waren. Dat had met name invloed op de waarnemingen van sperwers, van die soort is het helaas niet gelukt dit jaar een goed beeld te krijgen. De inventarisatie van buizerds daarentegen verliep goed: in totaal zijn er 34 nesten gevonden. Nog eens op 13 plaatsen lieten buizerds gedrag zien wat mogelijk wijst op een nestplaats. De havik is een stuk zeldzamer in de Bommelerwaard, deze heeft in 2023 op in ieder geval drie locaties gebroed.

Boerenzwaluw

Op bezoek bij boerenzwaluwen

'Geef nestjes van de boerenzwaluw door!' Deze oproep plaatsten we in de Bommelerwaardgids en werd onder leden van de agrarische natuurvereniging de Capreton verspreid. En dat hebben we geweten! Vele enthousiaste reacties volgden van mensen bij wie boerenzwaluwen op het erf broeden, en bij wie we langs mochten komen om 'hun' zwaluwen eens nader te bekijken. We hebben dankbaar gebruik gemaakt van deze gastvrijheid, want boerenzwaluwen zien we op veel plekken vliegen, maar hoeveel er daadwerkelijk in bijvoorbeeld een koeienstal broeden

is van de buitenkant niet vast te stellen. In juni hebben we veertien 'huiszoekingen' afgelegd en de aanwezige nestjes geteld. Per locatie telden we zowel de gebruikte als ongebruikte nestjes. De meeste boerenzwaluwen broeden op plekken waar dieren gehouden worden, vooral bij koeien en paarden. In een enkel geval was een nestje in een kinderopvang gebouwd... Het aantal nestjes per locatie varieerde sterk, van 3 tot wel 77 nestjes, inclusief oude exemplaren. Het percentage daadwerkelijk gebruikte nesten varieerde tussen 17 en 100%, bij de meeste locaties was de bezetting minder dan 50%. Het viel ons bij de bezoeken op hoe enthousiast iedereen was over de boerenzwaluwen. Sommigen noteerden elk jaar de exacte aankomstdatum op de kalender. Dat de zwaluwen 'de boel flink kunnen onderschijten' en dat ze soms op plekken willen nestelen waar het net niet handig is (boven de deur naar de bijkeuken) nam iedereen voor lief.

longe visdiefjes

Visdieven op het dak

Aan de Hogeweg langs de A2 in Zaltbommel ligt een kiezelstrand. Tenminste, zo zien de visdiefjes dat. Op het dak van een kantoorgebouw hebben ze hun broedkolonie gevestigd. Tot voor kort was dit de enige zekere broedplaats van de visdief in de Bommelerwaard. De meeste en de grootste kolonies, van soms honderden vogels, zijn te vinden in de buurt van de kust. Langs de grote rivieren zijn visdiefkolonies dun gezaaid. Een bijzondere situatie dus, hier op het dak. Dit jaar troffen we op 9 juni 15 nesten met eieren aan. Kort daarna zijn de kuikens uit het ei gekropen. De visdieven zijn erg beschermend voor hun jongen.

Lepelaars en reigers in de Kil van Hurwenen

Al een aantal jaar broeden er lepelaars in de Kil van Hurwenen. Deze kolonie wordt ieder jaar geteld door vogelteller Gerard Terpstra. Dat moet vanaf een afstand gebeuren, want de kolonie is door het water onbereikbaar. Dit jaar hebben we daarom samen met Coen van Tuijl het idee opgevat om met een drone naar de kolonie te gaan kijken. De werkgroep Weidevogelbescherming

Dronefoto lepelaarskolonie

van de Capreton beschikt over een drone en over piloten. Zij wilden deze uitdaging wel aangaan, onder regie van Gerard Roeling die de meeste vliegtijd voor zijn rekening nam. Het vliegtuigje vertrok over het water en op de live camerabeelden zagen we de bomen voorbij schuiven. Tot onze verrassing verscheen er een enorme cluster van bezette vogelnesten in beeld. De beelden zijn naderhand zorgvuldig door Coen nagekeken. Zijn conclusie is dat er ongeveer 56 lepelaarsnesten, 57 blauwe reigerneesten en 15 nesten van de grote zilverreiger tussen de bomen verstopt zijn! Voor die laatste soort is dit de enige kolonie in de wijde omtrek.

Op naar de tweede helft

We kijken zeer tevreden terug op de eerste helft van de inventarisatie voor de vogelatlas. Ons beeld van de vogelrijkdom in de Bommelerwaard wordt steeds completer. We hadden bijvoorbeeld geen idee van het aantal bosuilen in de Bommelerwaard, en nu, dankzij de inspanning van al onze tellers, weten we dat er bijna twintig territoria zijn. Dat hadden we van tevoren nooit bedacht! In december starten we met de wintertellingen van de 91 kilometerhokken die we dit jaar in het broedseizoen geteld hebben, en dan gaan we alweer beginnen met het laatste teljaar! De uitgave van het boek staat gepland voor eind 2025.

Cassandra van Altena, Arnout de Mooij

Wij verwelkomen leuke waarnemingen en mooie vogelfoto's. Stuur deze door naar atlas@natuurwachtbommelerwaard.nl

Ons beeld van
de vogelrijkdom
in de Bommelerwaard wordt
steeds
completer

GEKKO
BOOMZORG

**BOMEN KAPPEN, BOMEN SNOEIEN EN BOOMADVIES
VOOR PARTUCULIEREN OF ZAKELIJKE PROJECTEN**

GEK OP BOMEN

Gekko Boomzorg is een professioneel boomverzorgingsbedrijf, ontstaan vanuit een diepgewortelde passie voor bomen. Van één enkele boom in een achtertuin tot lange rijen monumentale beukenlaan op een statig landgoed.

wij zijn u graag van dienst.
Wij zijn Gekko Boomzorg.
Wij zijn gek op bomen!

**VRAAG
VRIJBLIJVEND
ADVIES!**

WWW.GEKKOBOOMZORG.NL

INFO@GEKKOBOOMZORG.NL

T 06 228 779 23

GEKKO BOOMZORG IS EEN ETW-GECERTIFICEERD BOOMVERZORGINGSBEDRIJF

